

Резюме

В данной статье определяется правовое положение копных судов в судебной системе Гетьманщины. Представлен анализ их взаимодействия с другими органами власти козацкого государства. Автор сравнивает правовой статус копных судов в XVII и XVIII веках, анализирует изменения, которые в нём происходили, а также их причины и последствия.

Summary

In this article legal position of community courts is determined in the judicial system of Get'manschina. The analysis of their co-operating with other bodies of power of the kozaks state is presented. An author compares legal status of community courts in XVII and XVIII ages, analyses changes, which took a place in him, and also their reasons and consequences.

Отримано 11.04.2009

О. Є. ГОЛЬЦОВА

*Ольга Євгенівна Гольцова, аспірантка
Інституту держави і права ім. В. М. Ко-
рецького НАН України*

СОЦІАЛЬНА ЦІННІСТЬ ПРАВА В КОНТЕКСТІ МЕЖ СУЧАСНОГО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Право, як і будь-яке інше явище, створене людиною, пов'язане з її існуванням і розвитком, підлягає аналізу з позиції ціннісного підходу. Визначити цінність права означає з'ясувати ідею права, його основне цільове призначення, позитивну роль у життєдіяльності соціуму або окремих індивідів. Право є цінним, оскільки здатне внаслідок своїх змістовних і формальних властивостей задовольняти потреби, бути інструментом реалізації і погодження інтересів тощо.

Цінність права є похідною від більш загальних людських цінностей. Право закріплює і охороняє численні цінності суспільного життя – свободу, справедливість, життя, здоров'я, гідність, матеріальний добробут, здорове довкілля, працю, сім'ю тощо. Ці цінності не тільки становлять зміст і сутність прав, а й служать його метою, цілями окремих правових норм і правових інститутів.

Сучасні вчені виділяють декілька аспектів цінності права: а) як явище, сенс якого полягає в реалізації ідеї права (власна цінність права); б) як особливий соціальний регулятор суспільних відносин (інструментальна цінність); в) як здобуток культури людства (історико-культурна цінність)¹.

Власна цінність права пов'язана з його сутнісними характеристиками. Вона полягає в тому, що право є втіленням ідей свободи, рівності, толерантності, гуманізму і справедливості, які, по суті, і становлять його сутність. Право як явище, що протистоїть сваволі і беззаконню, в той же час забезпечує простір для впорядкованої соціальної свободи і активності, саме по собі посідає значне місце в соціальному житті. Іншими словами, право в ідеалі (ідея права) – це цінність упорядкованої соціальної свободи, справедливості, консенсусу.

Право є засобом забезпечення (гарантування) свободи і засобом її обмеження. З одного боку, саме в праві свобода одержує свій найбільш концентрований вираз, у ньому вона реально матеріалізується, об'єктивується, існує в конкретних правових формах, принципах, інститутах. З іншого боку, в праві закріплюється не абсолютна свобода суб'єктів права, а тільки її певна міра, яка об'єктивно зумовлена і визначається з урахуванням системи відповідних концептуальних засад. Право виступає загальним масшта-

бом і рівною мірою здійснення свободи в спільному житті людей. Право не усуває усі відмінності між різними індивідами, зумовлені їх здібностями і конкретними життєвими обставинами, а тільки формалізує і впорядковує ці відмінності за єдиною підставою, закріплюючи рівні можливості набуття тих або інших благ і забезпечуючи їх однаковою для всіх юридичною процедурою реалізації. Цінність права як явища, сутністю котрого є справедливість, полягає в тому, що воно виступає і засобом, і результатом пошуку розумного балансу, рівноваги, пропорційності між «особистою свободою і загальним благом», проступком і покаранням, витратами (втратами) і придбаннями тощо².

Інструментальна цінність права зумовлюється передусім його особливими зовнішніми формальними властивостями: нормативністю, системністю, формальною визначеністю, загальнообов'язковістю та ін. Вона полягає в тому, що право: 1) виступає засобом розподілу основних матеріальних і духовних соціальних благ (через нормативне впорядкування фундаментальних суспільних відносин – власності, виробничих, сімейних, фінансових, політичних, духовних тощо); 2) містить низку специфічних правових засобів, необхідних для користування соціальними благами, – суб'єктивне право і юридичний обов'язок, юридична відповідальність, засоби процесуально-процедурного характеру тощо; 3) встановлює засоби і процедури охорони, захисту соціальних цінностей; 4) виступає ефективним і гуманним засобом розв'язання соціальних конфліктів; 5) унормовує поведінку різноманітних соціальних суб'єктів, гарантуючи порядок³.

Історико-культурна цінність права полягає в тому, що воно належить до фундаментальних цінностей світової культури, вироблених людством у перебігу його розвитку. В такому значенні право розглядається як атрибут цивілізації, як втілення гуманістичних прагнень людства, як результат боротьби за свободу і справедливість.

Соціальна цінність права полягає у здатності права слугувати ціллю та засобом втілення соціально-справедливих, прогресивних потреб та інтересів громадян, суспільства в цілому, а також виступає силою, яка протистоїть сваволі.

Соціальна цінність права проявляється в тому, що: 1) право є засобом державного управління, упорядковує існуючі суспільні відносини та робить це найбільш ефективно, порівнюючи з іншими соціальними регуляторами (релігія, політика, звичаї); 2) виражаючи загальну волю учасників суспільних відносин, право сприяє розвитку найбажаніших для суспільства та індивіда відносин; 3) право є універсальним, оптимальним та надійним засобом забезпечення безпеки та особистої свободи людей; 4) право, категорично відсторонює силові заходи вирішення соціальних проблем, протистоїть сваволі, несвободі, безконтрольності окремих індивідів та груп, тим самим виховуючи людей на гуманних началах співробітництва та взаємодопомоги; 5) право засноване на ідеї справедливості тощо⁴.

Ці три аспекти цінності права проявляються у загальнолюдському, загально соціальному та особистісному вимірах.

Загальнолюдський (загальноцивілізаційний) вимір, тобто його цінність для людства в цілому, полягає в тому, що воно виступає найгуманнішим, єдиним прийнятним засобом розв'язання глобальних проблем сучасності (обмеженість ресурсів і боротьба за них, екологічна криза, регіональні воєнні конфлікти, релігійні та етнічні конфлікти тощо). Право як утвердження ідей гуманізму, соціальної свободи і справедливості, цінностей демократії виступає необхідною основою міжнародних відносин, засобом, здатним забезпечити гармонійне співіснування людства в цілому⁵.

Загальносоціальний вимір, тобто цінність права для усього суспільства, проявляється в тому, що право: 1) сприяє формуванню суспільних відносин, необхідних для нормального розвитку та існування суспільства; 2) гарантує безпеку, впорядкованість та гармонізацію суспільних відносин, стабільність соціальної системи, цілісність, солідарність соціуму; 3) забезпечує подальший розвиток суспільних відносин. Таке значення права для суспільства зумовлено тим, що воно, по-перше, вносить універсальні загальні начала в життєдіяльність суспільства; по-друге, забезпечує правильне поєднання інтересів окремих осіб і суспільства в цілому; по-третє, здатне протистояти сваволі, насильству, деструктивним соціальним явищам; по-четверте, його зміст становлять правила поведінки, що сформувалися на основі повторюваних суспільних відносин, а

відтак, є результатом соціального відбору. Правом стають лише ті норми, зміст яких відповідає інтересам суспільства, які здатні забезпечити стабільність, прогресивний розвиток суспільства, адекватне історичним умовам поєднання індивідуального і суспільного інтересів.

Особистісний вимір, тобто цінність права для окремого індивіда, полягає в тому, що воно здатне задовольняти потребу людини в свободі і встановлює певний порядок її використання. Аби забезпечити своє існування і розвиток у суспільстві, стати особистістю, людина повинна мати певні можливості для власних свідомих дій стосовно інших людей, їх організацій, спільнот, природи, можливості для активної життєдіяльності, самореалізації. Певна сукупність таких можливостей характеризує стан свободи, який виступає найбільш загальною, найважливішою передумовою задоволення будь-яких потреб людини, є універсальною потребою особистості. Отже, особистісна цінність права виражається в тому, що воно: а) тією чи іншою мірою наділяє особистість свободою; б) встановлює певний порядок її використання для оволодіння різними благами, що сприяють всебічному і повному розвитку особистості.

Виразом ролі права як загальновизнаного регулятора в суспільстві слугує поліпшення традиційної концепції публічного та приватного права, коли обсяг першого наповнюється більш рельєфним змістом та тісно межує з міжнародним публічним правом, коли визнання дихотомії права стає характерним для ряду країн загального та мусульманського права⁶, коли акти Ради Європи та Європейського Союзу стимулюють розвиток соціального права як нової підсистеми права.

Зрозуміло, що зараз ми зустрічаємо різні уявлення про право, але їх об'єднує, визнання цінності права в житті суспільства та людини. Не випадково в рамках порівняльного правознавства традиційно розглядаються і джерела права, і правова культура, і юридичні організації, і юридична освіта та професія в різних правових системах світу. В цьому відображається своєрідний загальний методологічний підхід, який доповнюється національними акцентами та переважною увагою до того чи іншого елемента. Це підтверджує, як уже наголошувалося, досвід різних правових систем⁷.

З урахуванням цього слід зазначити, що у будь-якому випадку приходиться вирішувати головні питання – які об'єми та межі правового впливу, що впливає на стабільність права, стійкість при тому, що впливає на зміну в змісті, методах та межах правового регулювання.

Необхідною умовою існування і гармонійного розвитку кожного суспільства, справедливого задоволення інтересів всіх його членів є встановлення і підтримування у стосунках між ними певного порядку. Частково це забезпечується за рахунок прямого впливу на поведінку людей різноманітних стихійно-природних, біологічних і соціальних чинників (наприклад, кліматичних умов, біоритмів, природного добору, демографічних процесів тощо). Однак основне навантаження у виконанні зазначених функцій покладено на спеціально пристосовану до особливостей суспільного буття, розгалужену систему соціального регулювання, важливе місце в якій посідає правове регулювання.

Правове регулювання здійснюється через складну взаємодію багатьох правових явищ: правотворчості, правових норм та актів їх застосування, правовідносин, правосвідомості, правової культури та ін. Власне саме в цьому – здатності забезпечувати ефективно юридичне регулювання суспільних відносин – і полягає головне призначення як кожного окремого із названих правових феноменів, так і утвореної ними в їх єдності правової системи суспільства. Отже, правове регулювання може бути охарактеризоване як здійснюваний за допомогою юридичних засобів процес упорядкування суспільних відносин з метою забезпечення певної сукупності соціальних інтересів, які вимагають правового гарантування⁸.

Сутність будь-якого соціального регулювання (правового, морального, заснованого на звичаях, релігійного, естетичного тощо) так чи інакше полягає в цілеспрямованому визначенні на нормативному та індивідуальному рівнях певних форм і меж дозволеної та необхідної поведінки соціальних суб'єктів у певних життєвих ситуаціях, а також у стимулюванні фактичного додержання ними правових настанов. Водночас правове регулювання має й низку специфічних властивостей, не притаманних (або лише частково притаманних) іншим видам соціального регулювання.

Перш за все серед таких властивостей слід виокремити державну забезпеченість правового регулювання, яка виявляється в активній участі держави в процесах правоутворення та сприянні подальшій реалізації правових норм. Зокрема, саме держава в особі її уповноважених органів встановлює за власною ініціативою та остаточно формулює (у разі їх ініціювання іншими суб'єктами правоутворення) переважну більшість діючих у суспільстві юридичних приписів, забезпечує впорядкування, юридико-технічну досконалість, періодичне оновлення нормативно-правового матеріалу, здійснює контроль за своєчасним та точним виконанням правових норм, організує (через діяльність розгалуженої системи судових та інших юрисдикційних органів) усунення невизначеності по правовим питанням (наприклад, шляхом встановлення та реєстрації фактів, що мають юридичне значення) та розв'язання суперечок (конфліктів) між суб'єктами права, що виникають у процесі реалізації його норм.

Важливе значення для ефективної дії права мають різноманітні державні заходи, спрямовані на поширення серед населення правових знань, його ознайомлення з наявними юридичними механізмами задоволення та захисту зацікавленими особами своїх інтересів, формування в суспільстві поважного ставлення до правових інституцій.

Виключною формою державного забезпечення правового регулювання, до якої звертаються переважно у разі свідомого ухилення деяких осіб від виконання своїх обов'язків є притягнення зазначених суб'єктів до юридичної відповідальності, а також застосування до них інших заходів державного примусу.

Водночас слід відмітити, що при всій значущості ролі держави в організації правового регулювання суспільних відносин вона не є монополістом в його здійсненні. У відповідних межах та формах у правовому регулюванні беруть участь й інші суб'єкти, зокрема, органи місцевого самоврядування, громадські об'єднання, комерційні організації, трудові колективи, третейські суди, комісії з трудових спорів на підприємствах і навіть окремі громадяни.

Крім того, певна увага при розгляді цієї проблеми повинна приділятися так званим нетиповим соціальним регуляторам (правовим фікціям, аксіомам та презумпціям).

¹ Загальна теорія держави і права: Підручник / За ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Харків: Право, 2009. – С. 159-160.

² Загальна теорія держави і права: Навчальний посібник. – К., 2008. – С. 133-148.

³ Загальна теорія держави і права: Підручник / За ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Харків: Право, 2009. – С. 207-209.

⁴ *Иванов А. А.* Теория государства и права / Под ред. В. П. Малахова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2009. – С. 99.

⁵ *Онщенко Н. М.* Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи. – К., 2008. – С. 68-84.

⁶ *Тихомиров Ю. А.* Современное публичное право. – М.: Эксмо, 2008. – С. 15.

⁷ *Осакве К.* Сравнительное правоведение. Схематический комментарий. – М.: Юристъ, 2008. – С. 156.

⁸ *Якушев А. В.* Теория государства и права (конспект лекций). – М., 2009. – С. 9.

Резюме

Одной из важнейших характеристик права является его социальная ценность, в том числе и в сфере правового регулирования. В представленной статье рассмотрена взаимосвязь правового регулирования, правового влияния и социальной ценности права в контексте характеристики типовых и нетиповых социальных регуляторов.

Summary

One of the major characteristics of the right is its social value, including in sphere of legal regulation. In presented article the interrelation of legal regulation, legal influence and social value of the right in a context of the characteristic of typical and not typical social regulators is considered.

Отримано 13.04.2009